

УДК: 37.01

EDUCATION OF PRIMARY SCHOOL PUPIL ON THE BASIS OF UKRAINIAN FOLKLORE ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА ЗАСАДАХ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ

Iovhimchuk N. V./ Іовхімчук Н.В.*s.p.s, as. prof. / канд. філол. наук, доц.,***Zdihovska T.V./ Здіховська Т. В.***s.p.s, as. prof. / канд. філол. наук, доц.,**Lesya Ukrainka Volyn National University**Волинський національний університет імені Лесі Українки,**Луцьк, Винниченка, 30*

Анотація. У статті розглянуто категорію українського фольклору, який залишається могутнім фактором виховання молодшого покоління. Тема почуття любові до батьківщини звучить в усіх жанрах – від великих епічних творів до коротких і влучних. У молодшому шкільному віці в учнів формуються найпростіші моральні якості особистості, основою яких є звички, вироблені в результаті багаторазового повторення одних і тих самих дій і вчинків.

Обґрунтовується необхідність використання творів фольклору в педагогічній діяльності, необхідність оптимального насичення ними навчально-виховного процесу, зацікавлено увагу на ефективності впливу народної творчості саме на емоційно-почуттєву сферу, духовний світ особистості. Важливий виховний потенціал містять прислів'я і приказки. Ці невеликі фольклорні твори несуть максимум виховного впливу, зокрема на формування етичних норм молодших школярів. Не менш дієвим засобом виховання молодших школярів є українські народні казки, оскільки містять у собі національні та загальнолюдські гуманістичні ідеали, які відповідають віковим особливостям дітей. Казка вчить дитину спостерігати, фантазувати, мріяти, аналізувати побачене. Порівняно з іншими літературними жанрами в казці досить проста й чітка структура: конкретне зіставлення героїв, подій, описів, позитивні й негативні герої, чіткий моральний і виховний висновок.

Ключові слова: український фольклор, приказка, прислів'я, загадка, українська народна казка, виховання.

Постановка проблеми.

Освіта спрямована на втілення в життя української національної ідеї. Український фольклор – це своєрідне джерело вивчення суспільної думки, світогляду, психології народу, в педагогічно насиченій і різноманітній формі. Сила впливу творів фольклору полягає в емоційних елементах: вони діють не стільки доказами, скільки навіюванням.

У сучасній педагогічній науковій літературі та практиці не надається належної уваги педагогічним аспектам цієї проблеми. При вивченні наукових та науково-методичних праць спостерігається наявність досить незначної кількості конкретних рекомендацій, розробок методик для використання творів українського фольклору щодо виховання учнів початкових класів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Свого часу ідею виховання на основі народності з використанням різноманітних творів фольклору відстоювали видатні педагоги, поети, письменники, прогресивні діячі освіти та мистецтва. Це, зокрема, Х. Алчевська,

Б. Грінченко, М. Драгоманов, О. Духнович, М. Костомаров, І. Котляревський, Т. Лубенець, М. Максимович, С. Русова, Г. Сковорода, Л. Українка, І. Франко та ін.

Вагоме значення для опрацювання досліджуваної проблеми мають теоретичні положення, обґрунтовані А. Макаренком, В. Сухомлинським, К. Ушинським, які високо цінували роль народної творчості у вихованні учнів. Вони рекомендували широко використовувати твори фольклору в педагогічній діяльності, відстоювали необхідність оптимального насичення ними навчально-виховного процесу, акцентували увагу на ефективності впливу народної творчості саме на емоційно-почуттєву сферу, духовний світ особистості.

Ідеї щодо виховання дітей на засадах народної педагогіки, українського фольклору представлені у роботах О. Воропая, Г. Довженок, П. Ігнатенка, В. Поплужного, Ю. Руденка, Н. Сивачук, В. Скуратівського, М. Стельмаховича, Є. Сявавко та ін. Аналіз педагогічної та наукової літератури показав, що у навчально-виховному процесі недостатньо використовуються виховні можливості усної народної творчості.

Метою дослідження є визначення ролі українського фольклору як одного з найефективніших засобів виховного впливу на особистість молодших школярів.

В українській фольклористиці у 80-х роках ХХ ст. термін одним з перших почав використовувати М. Драгоманов, але й до сьогодні він не знайшов загальноприйнятого визначення. Поряд із вищенаведеним терміном співіснують і такі: усна народна творчість, народна словесність, народна поетична творчість, уснопоетична творчість [6, с. 35]. Фольклор – цінний матеріал як у моральному, так і в розумовому та естетичному розвитку підростаючого покоління незалежної України. У той же час доля фольклору у ХХІ столітті дедалі більше фіксується як занепадаючий „фольк-арт” [6, с. 31-32].

Усна народна творчість є важливою складовою частиною культури народу. Визначне місце у народній педагогіці займає виховання людини. Як відомо, мораль – це система норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства [3, с. 225]. Теоретиком і практиком виховання у світовому масштабі по праву можна вважати В.О. Сухомлинського [7, с. 68]. Він написав багато праць і статей про виховання. Педагог розкриває цю проблему багатоаспектно, він дає теоретичне і практичне обґрунтування цілісній системі формування моральної поведінки не лише молодших школярів, а й підлітків та юнаків.

У молодшому шкільному віці в учнів формуються найпростіші моральні якості особистості, основою яких є звички, вироблені в результаті багаторазового повторення одних і тих самих дій і вчинків. Оскільки особистість молодшого школяра розвивається, постійно зазнає не тільки формуючого впливу умов зовнішнього середовища, а різноманіття цілеспрямованих виховних дій, то змінюється і психічна структура моральних якостей, що відповідним чином проявляється у поведінці та діяльності. Високоморальною в народному розумінні може бути тільки та людина, яка

живе з своєї праці. Тільки працьовитій людині властиві всі інші якості високоморальної людини: чесність, правдивість, щирість. Ця думка постійно проводиться в творах фольклору. В численних казках про дідову і бабину дочку (“Морозко”, “Чарівна сопілка”, “Золотий черевичок” та інші) показується, як через лінощі, небажання працювати бабина дочка вдається до хитрощів, обману [4, с. 87-88]. Незважаючи на виняткову гостинність українців, не всіх запрошували до хати, а тим паче до столу. Щодо цього існувала приказка: “Я з нечесним за стіл не сяду”. Такі чесноти як честь і гідність, особливо плекалися в народній моралі.

Вивчаючи народні традиції, діти починають цікавитися історичним минулим як свого народу, та і загалом усіх народів. Вони успадковують від батьків, дідусів, бабусь, інших людей ще не зовсім утрачені фольклорні перлини, поступово поповнюють фонд народних традицій, обрядів, звичаїв.

Відроджується культура рідного народу, входять у життя прадавні ігри дітей. Вивчення фольклору допомагає розвивати творчі нахили учнів, спонукати їх до пізнавальної діяльності. А це і є запорукою виховання любові до рідної української мови [1, с. 2]. Народна педагогіка здавна використовувала рідну мову як провідний засіб виховання дітей. Немає народу, байдужого до материнської мови, до рідного слова, рідної домівки, рідної землі.

Фольклор на Україні був і залишається могутнім фактором виховання. Тема святого почуття любові до батьківщини звучить в усіх жанрах усної народної творчості – від великих епічних творів до коротких і влучних прислів'їв і приказок, загадок. “У світі одна всім потрібна вона”, – каже народ про батьківщину в одній із загадок.

В основі реалізації завдань виховання культури поведінки, на нашу думку, має лежати синтез загальнолюдського досвіду і моральних цінностей та особливостей українського менталітету. Тому необхідно звертатися до джерел української народної педагогіки, в яких нагромаджений досвід народу щодо виховання та навчання дітей, його погляди на мету, завдання й методи виховання молодого покоління, традиційні для українців форми та засоби виховного впливу. На основі багатовікового досвіду українців склалися народна філософія, мораль, система знань і вірувань, які й утворили основу української народної педагогіки. Педагогічні знання та вміння народу сконцентровані в українському фольклорі, традиціях, звичаях та обрядах, що можна використовувати як засоби виховного впливу на учнів початкових класів[8, с. 84].

Прислів'я і приказки належать до найбільш ужиткової народно-поетичної спадщини, яку використовує народна педагогіка для виховання своїх наймолодших громадян. Молодших школярів ці фольклорні жанри приваблюють яскравою грою слів, барвистістю мови, ритмікою.

Над прислів'ями та приказками корисно працювати як на уроках пояснення нового матеріалу, так і на уроках узагальнення опрацьованого. Помилково вважати, що оскільки ці зв'язні вислови у читанках розміщені після текстів художніх творів і нарисів, то й залучати їх до аналізу слід після завершення роботи над ними. Зміст і форми прислів'їв та приказок

різноманітні, а тому дають змогу звертатися до них на уроках опрацювання творів різних жанрів.

Доречною буде і робота над прислів'ями при ознайомленні дітей з апострофом, адже саме слово прислів'я містить його. Це можна здійснювати на таких прикладах: *Пташка красна пір'ям, а людина знаннями; ранні пташки сльозу п'ють, а пізні слізки ллють; яке сім'ячко, таке й зіллячко.* У цьому випадку ми одночасно реалізуємо навчальну і виховну мету: ознайомлення з апострофом, розвиваємо увагу учнів, пояснюємо виховний зміст прислів'я.

Розглядаючи сезонну тематику творів, можна запропонувати пригадати прислів'я або приказки про зиму, весну, осінь і т.д., які вони вивчали, та обов'язково записати до зошитів нові й вивчити напам'ять. Наприклад, про зиму: *Грудень рік кінчає, а зиму починає. То сніг, то завірюха, бо вже зима коло вуха.* Про весну: *Як почав орать, то в сопілку не грать. Весна – наші батько й мати, а як посієш – не будеш збирати.*

Поступово вчитель може ускладнювати роботу над прислів'ями та приказками. Крім вивчення напам'ять, підбору їх до твору і витлумачення їх змісту, акцентується увага на будові прислів'їв: вона здебільшого двочленна, часом прислів'я переростають у коротенькі чи народні усмішки з завершеним сюжетом. Стилистичну побудову урізноманітнюють такі прийоми, як ведення діалогу, звертання, запитання, що потребують заперечення, паралелізм, протиставлення. Учитель може навести ще декілька прислів'їв, побудованих на переносному значенні слова, наприклад: *Не той друг, хто медом маже, а той, хто правду каже.* Далі пропонується учням самим пояснити значення прислів'їв: *Дружній череді вовк не страшний; в гурті і каша їсться.* Подумавши, учні скажуть, що тут йдеться не про череду і не про кашу, а про силу згуртованих людей, яким не страшні ніякі вороги, ніякі труднощі.

Є прислів'я, які вживаються тільки в прямому значенні (*Сало продай, а товариша з біди виручай; злий чоловік зліший вовка; добре роби, добре й буде*), інші лише в переносному (*куди кінь з копитом, туди й рак з клешиною; що комар, то й сила; кобила з вовком мирилась, та додому не вернулась*). Дуже добре, коли вчитель заохотить учнів збирати прислів'я і приказки, записувати їх дог класного альбому, оформлювати його малюнками, складати усні й письмові твори. Добре, коли вчитель сам вживає прислів'я, застосовуючи їх до подій у класі, адже багато з них можуть бути справжніми правилами життя: *Чесне діло роби сміло; пошануй одержину один раз, вона тебе – десять раз; щоб добре жити, треба працю любити* тощо. Учитель може завжди при нагоді звертати увагу на влучність, образність, глибину думки у прислів'ї. Можна також запропонувати учням такі завдання:

1. Продовжити прислів'я: *Будь гостем доти, ... (доки весілля триває). Не хвались мудрий мудрістю, ... (а сильний силою).*

2. Знайти зайве прислів'я, обґрунтувати свою відповідь: *На годину спізнився, за рік не доженеш. Вчорашнього дня стома кіньми не доженеш. Що ранком не зробиш, то вечером не здоженеш. Домагай старшим, бо доведеться бути таким.*

3. З'ясувати, про яку рису характеру йдеться в прислів'ї. Згадати казкового

персонажа, якому була притаманна така якість: *Злостивий друг спереду ласкає, а ззаду кусає. Дружні сороки орла заклюють.*

4. З'ясувати наслідки негативної поведінки: *В хаті гульки, а в городі ані цибульки. Де все гостина, там голод недалекий.*

5. З'ясувати, які слова вказують на негативне ставлення до вказаної поведінки: *Аж гарчить — так на меншого кричить.*

Мета проведення різноманітної роботи з прислів'ями не полягає лише у визначенні й вивченні конкретних правил культурної поведінки.

З'ясування значення кожного прислів'я, увага до його художньої форми забезпечують естетичне сприймання і моральний вплив на учнів, а в цілому сприяють естетичному розвитку і моральному вихованню. Уважний і вдумливий аналіз змісту і форми прислів'я, з'ясування образності, усвідомлення правдивості, влучності, мудрості народного вислову веде школярів до розуміння морально-естетичної оцінки явищ навколишньої дійсності.

Загадки приносять дітям радість відкриття нового, естетичну насолоду, викликану образами твору. Використання загадок створює емоційну обстановку на уроці, яка активізує допитливість учнів, допомагає їм глибше сприймати дійсність, розвиває уяву і мислення. Загадки потребують творчих зусиль зосередження уваги на певних предметах, аналізу їхніх особливостей, сприяють розвитку критичного мислення. Дітям можна запропонувати таке завдання: *Пізнайте об'єкт на підставі опису окремих ознак, тобто відгадайте загадки. Колесо маленьке, Поживне, смачненьке. Я один його не з'їм Поділю хлоп'ятам всім (Бублик). Була зелена я, маленька, А потім стала червоненька. На сонці почорніла я – Це значить, що достигла я (Вишня).*

До вічно свіжих фольклорних джерел, які дарують радість дорослим і дітям, належить українська народна казка. Це своєрідний сплав реальності й уяви, життєвого досвіду і мрій народу. За допомогою казок дитині прищеплюється ввічливість, коректність у стосунках з людьми, працелюбність, любов до рідної землі. У казках певна моральна теза чи настанова виступає не нав'язливо, а впливає з усієї художньої тканини твору, існує як її повчальний висновок. У цьому секрет особливо великого впливу народної фантастики та формування внутрішнього світу дитини.

Непересічність виховного значення казок пояснюється їх художніми засобами, які легко сприймаються, добре й надовго запам'ятовуються. На прикладах казкових героїв діти вчаться оцінювати свої дії та дії інших. Усі казки повчальні, утверджують якусь моральну істину, розвивають мислення та творчу уяву дітей [2, с. 55]. Казкові сюжети побудовані на протиставленні та боротьбі добра і зла, обов'язкового утвердження добрих начал, містять яскраві приклади гуманної та антигуманної поведінки. Засуджуючи зло, переборюючи життєві труднощі, казки закликають до перетворення світу на засадах людяності, краси і гуманізму.

Педагогічна функція казки полягає і в можливості використовувати її для розв'язання багатьох моральних проблем. Впливаючи на поведінку дитини, вчителів не завжди достатньо пояснити певні правила й норми. Знання про те,

як поводитися, мають перетворитися у переконання. А для цього їм слід пройти через почуття дитини, “включити” її емоційний досвід [5, с. 79]. Перша педагогічна умова – створення фону оптимізму, в атмосфері якого здійснювався виховний процес. Фон оптимізму – це штучно змодельована життєрадісна атмосфера, яка вселяє у вихованців упевненості у торжестві справедливості та перемозі добра у казці. Підставою для виявлення цієї педагогічної умови була наукова концепція, згідно з якою важливим фактором виховної роботи з дітьми є почуття успіху.

Для здійснення виховної роботи успіх казкового героя є визначальним у ставленні дітей до нього. Для створення фону оптимізму варто прикрашати класну кімнату підсвіткою, музичним супроводом, плакатами, на яких зображено ілюстрації до казки; використовувати технічні засоби навчання. Казки читати виразним, лагідним голосом, спостерігаючи за реакцією дітей; слідкували, щоб у них був життєрадісний настрій, звертати їхню увагу на гумористичні чи веселі епізоди казки, використовували добрий жарт та гумор. Оригінальні висловлювання учнів відзначати схвальною оцінкою.

Класичним зразком, в якому надзвичайно яскраво виражені симпатії народу, є казка “Дідова дочка і бабина дочка”. Моральна перевага дідової дочки над бабиною зримо окреслюється шляхом протиставлення позитивних рис першої та негативних другої. Дідова дочка працююча, слухняна, щиросердечна, розумна, а бабина – ледача, вередлива, зла. Казки навчають дітей мовного етикету, спілкування. Зустрічі у казках, як правило супроводжуються етикетом вітання. “От прибігла лисичка до своєї хати, вирубала дерево, зробила санки, запрягла бичка – й їде. Аж біжить вовк: Здоров, лисичко-сестричко! Здоров, вовчику-братику!” або “Іде він (козак Мамарига) дорогою, їде зустрічає парубка: Добрий день, парубче! – каже. Добрий день і вам! – відповідає той...”.

І ще такі завдання: 1.3 поданих уривків казок виберіть різні форми привітання: *Вибігла лисичка на поле, сіла, виїла мачок із пиріжка, а туди напхала сміттячка, стулила його та й біжить. От біжить, а хлопці товар женуть.- Здорові були, хлопці! — Здорова, здорова, лисичко-сестричко! — Поміняйте мені бичка-третьачка на маковий пиріжок!* 2.3’ясуйте, як би ви віталися з учителем, дорослими, товаришами. Чому ви обрали саме таке привітання? 3.3 поданих уривків запам’ятайте ввічливі слова: *Вилизькала та до журавля:— Вибачай, журавлику, – що мала, тим тебе й приймала, а більше нема нічого. — То спасибі ж, – мовить журавель. – Приходь же, лисичко, тепер ти до мене в гості.*

Можна запропонувати деякі види робіт з українською народною казкою “Їжак та заєць”. 1. Після прочитання казки дітям пропонуються запитання, які допоможуть розкрити моральне навантаження казки. — Яке правило спілкування порушили їжачок і заєць? — Як повівся зайчик? — Чому поведінку зайчика не можна назвати культурною? — Які почуття викликала в тебе поведінка зайчика? — Чому їжачок та його жінка змогли перемогти? — Що трапилось із зайчиком? — Чому він був покараний? — Які почуття викликала у вас поведінка їжака та його дружини? 2. Добір прислів’їв, які

відображають головну думку казки. Якщо діти знають недостатню кількість прислів'їв, то пропонуємо вибрати з тих, що записані на дошці. 3.Гра-інсценізація: казка “навпаки”.

Таку інсценізацію необхідно підготувати заздалегідь. Бажано, щоб вона містила вправу, яку на уроці можуть повторити інші учні. Діти отримують завдання додому: скласти аналогічну казку. Казка вчить розуму, мудрості, естетики, етики є важливим виховним механізмом розвитку дітей.

Висновки.

Отже, фольклорні твори несуть максимум виховного впливу, зокрема на формування моральних якостей молодших, оскільки містять у собі національні та загальнолюдські гуманістичні ідеали та відповідають віковим особливостям дітей.

Література

1. Грушевський М. С. Історія української літератури. К.: Либідь. Т. 1. 1993. 146 с.
2. Дунаєвська Л. Ф. Українська народна казка. К.: Вища школа. 1987. 128 с.
3. Народні думи, пісні, балади. К.: Молодь, 1990. 435 с.
4. Осипець Р. Українська народна пісенна культура як засіб формування національної самосвідомості. *Українська мова і література в школі*. 1998. № 9. С. 11-13.
5. Пазяк М. М. Українські прислів'я та приказки: проблеми пареміографії. К.: Наук. думка, 1984. 203 с.
6. Руснак І. Є. Думи та історичні пісні: Тексти та їх інтерпретація. Кіровоград: Степова Еллада, 1999. 96 с.
7. Степанишин Б. Давня українська література в школі. К.: Либідь, 2000. 504 с.
8. Тищенко Н. І. Українська усна народна творчість. К.: Веселка, 1990. – 166 с.

References

1. Hrushevskiy M. S. (1990) Istoriiia ukrainskoi literatury : vybr. Tvory, 1, 146
2. Dunaievskia L. F. (1987) Ukrainska narodna kazka : monohrafiia. K., 128 s.
3. Narodni dumy, pisni, balady. K.: Molod, 1990. 435 s.
4. Osypets R. (1998) Ukrainska narodna pisenna kultura yak zasib formuvannia natsionalnoi samosvidomosti. Ukrainska mova i literatura v shkoli, 9, 11–13.
5. Paziak M. M. (1984) Ukrainski pryslivia ta prykazky : problemy paremiohrafii : navch. posib. K., 203
6. Rusnak I. Ye. (1999) Dumy ta istorychni pisni : Teksty ta yikh interpretatsiia : navch. posib. Kirovohrad, 96
7. Stepanyshyn B. (2000) Davnia ukrainska literatura v shkoli : posibnyk. K., 504
8. Tyshchenko N. I. (1990) Ukrainska usna narodna tvorchist : pidruchnyk. K. , 166

Abstract. The article considers the category of Ukrainian folklore, which remains a powerful factor in the education of the younger generation. The theme of love for the homeland sounds in all genres - from large epic works to short and accurate. The simplest moral qualities of personality are formed in pupils in primary school age, which are based on habits developed as a result of frequent repetition of the same actions and deeds. The author substantiates the need to use works of

folklore in pedagogical activities, the need for its optimal saturation of the educational process, focuses on the effectiveness of the influence of folk art on the emotional sphere, the spiritual world of the individual.

Proverbs and sayings have important educational potential. These small folklore works have the maximum educational impact, particularly on the formation of ethical norms of primary school pupils. Ukrainian folk tales are no less effective means of educating primary school pupils, as they contain national and universal humanistic ideals that correspond to the age characteristics of children. A fairy tale teaches a child to observe, to fantasize, to dream and to analyze what he sees. The tale has a very simple and clear structure, compared to other literary genres: comparison of specific characters, events, descriptions, positive and negative characters, clear moral and educational output.

Key words: *Ukrainian folklore, sayings, proverbs, fairy tale, education.*

Стаття відправлена:
© Іовхімчук Н.В.